

Ruumiillisuuden rajoilla

Suuri osa ihmisistä on elämänsä jossain vaiheessa kokenut jotakin, jota voisi kuvata arkiymmärryksen ylittäväksi. Kansainvälisten tutkimusten mukaan yli puolella länsimaissa asuvista ihmisistä on ollut ainakin yksi arkiymmärryksen ylittävä kokemus kuten näky, kuuloaistimus, ruumiista irtaantumisen tai intensiivisen läsnäolon kokemus ja mahdollisesti kokemus tapaamisesta tai jopa toistuvasta keskustelusta tärkeän ihmisen kanssa hänen kuolemansa jälkeen. Ilmiöiden yleisyydestä ei Suomessa ole toistaiseksi kattavaa väestötutkimusta¹.

Arkiymmärryksen ylittävät kokemukset ovat siis varsin tavallisia. Kuitenkin niissä on puolia, jotka hämmentävät tai pelästyttävät. Ne saattavat saada kokijan sanattomaksi tai pois toltaan joksikin aikaa tai ehkä vuosiksi. Monet luonnehtivat niitä sanoin-kuvaamattomiksi. Tällainen kokemus voi olla tuttu taiteilijalle tai tutkijalle uuden hypoteesin tai oivaltamisen yhteydessä. Freudin termi *Unheimlich*, kumma tai outo, on muodostunut hyväksytyksi nimeksi ilmiöiden ja kokemusten ryppäälle². Fenomenologisen keskustelun piirissä Maurice Merleau-Ponty on kirjoittanut oudon kokemuksen ruumiillisuudesta ja Bernard Waldenfels puolestaan itsen ja vieraan välisestä rajankäynnistä, kokemuksen murtumasta³. Niinkin kaukana toisistaan olevat filosofit kuin pragmatisti William James ja toimijaverkostoteoreetikko Bruno Latour legitimoivat kokemukset siihen todellisuuteen, jossa elämme: oudot ja arkiymmärryksen ylittävät kokemukset ovat todellisia kokijalleen.⁴

Kuitenkin tulkintarekisteristä riippuen kokemuksiin suhtaudutaan eri tavoin. Taiteen piirissä ne eivät herätä kummastusta, ja uskonnollisissa, varsinkin karismaattisissa yhteyksissä ne ovat suorastaan suotuja tai tervetulleita – kunhan rekisteri on tunnustettu ja kaikkien tiedossa. Nykyisten *new age*-liikkeiden, kuten esoterian ja okkultin piirissä kokemuksia kaivataan ja niitä pyritään suorastaan manipuloimaan esiin. Psykiatrisessa tutkimuksessa ja kliinisessä käytännössä kummien kokemusten luonteesta on käyty keskustelua kymmenien vuosien ajan. Nykyisen valtavirtapsykiatrian piirissä arkiymmärryksen ylittävät kokemukset luokitellaan useimmiten sairauden tai häiriön oireiksi. Modernissa suomalaisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa ne ovat liki tabuja. Tämä saattaa olla peräisin yhteiskunnan normatiivisesta luonteesta: kokemukset viittaavat esimoderniin, joka on ainakin suomalaisessa yhteiskunnassa tavallaan ”liian lähellä”⁵.

Yksinäisyyden ja jakamattomuuden ohella arkiymmärryksen ylittäviä kokemuksia yhdistää olennainen piirre⁶. Ne ovat aistimellisia, ruumiillisia – tuttuja, omien aistien kautta koettuja, tavallisen arjen keskellä tapahtuvia, ja samanaikaisesti niissä on suunnattomalta tun-

tuva vierautta, joka saattaa saada ruumiin sanattomaksi, jäykäksi tai puutuneeksi. Puheenvuorossani jäljitän tätä kokemusten ruumiillisuutta erityisestä näkökulmasta: lähdän liikkeelle siihen olennaisesti kuuluvasta vieraudesta, arkisesti tutun ja vieraan kohtaamisen rajapinnalta.

Eri rekistereissä tehtävien tulkintojen välinen ero on suuri, ja tulkintojen välillä on valtava jännite. Psykiatrisella keskustelulla on ollut merkittävä vaikutus normaalin ja patologisen välisen kulttuurisen rajan luomiseen, ja tästä on seurauksia institutionaalisille, ihmisten ”normaaliutta” jäsentäville käytännöille. Lääketieteessä vallitsevan normaalin ja patologisen välisen rajan jyrkkyyteen vaikuttaa tieteenalan dikotominen terveyttä koskeva malli. Se on arvosidonnainen: Georges Canguilhemin mukaan ’normaali’ ei merkitse ainoastaan tavallista yleisyyden merkityksessä, vaan siihen liittyy myös arvottaminen ja arvostaminen ja siten yhteiskunnallisen vallan ulottuvuus⁷. Arkiymmärryksen ylittävät kokemukset koetaan usein yksin. Ne ovat näkymättömiä muille kuin kokijoilleen, ja niiltä puuttuu toden ”näyttö”, evidenssi, ja siten myös legitimaatio. Sen vuoksi ne luokitellaan ei-terveyden, sairauden puolelle. Ei-terveyden puolelle valahtaneet kokemukset arvotetaan patologisiksi, vähempiarvoisiksi ja usein stigmatisoidaan.

Kirjeiden tulva

Juuri stigma, häpeäleima, sai tutkijaryhmämme kiinnostumaan oudoiksi nimetyistä kokemuksista nykypäivän arkielämän piirissä⁸. Hankkeemme tarkoituksena oli tutkia ihmismieltä sen reunailmiöiden näkökulmasta. Kun siitä julkaistiin iltapäivälehdissä ensimmäiset vähätelevät uutiset, meihin otti yhteyttä suuri määrä ihmisiä kertoakseen, että he olivat joutuneet kohtaamaan ymmärtämättömyyttä puhuttuaan arkikäsityksen ylittävistä kokemuksistaan lähipiirissään tai asiantuntijoille. He kertoivat, että heidän kokemuksensa oli usein leimattu epätodeksi ja häpeälliseksi. Tästä oli saattanut seurata elinikäinen taakka, stigma tai sellainen pelko tai odotus. Koska yhteydet yhteiskunnan valtaintituutioihin olivat olleet tuloksettomia tai antaneet tulokseksi häpeäleiman, kirjoittajat halusivat kääntyä tutkijoiden puoleen an-

tamaan tietoa siitä, ”mistä oikein voi olla kyse”. Yhteydenotoissa oli usein mukana myös suora stigman hälvettämisestä koskeva avunpyyntö, joka esitettiin meille, tutkijoille.

Tutkimushankkeen saaman kirjeaineiston merkittävyyttä lisäsi se, että emme koskaan esittäneet kirjoituspyyntöjä julkisuudessa. Kulttuurintutkijoista ja psykiatrista koostuneen Mieli ja Toinen -tutkimushankkeen ensisijaisena tarkoituksena ei edes ollut tutkia kummia ilmiöitä suomalaisen nykykulttuurin piirissä. Muutama tutkimustamme mitätöivä uutinen iltapäivälehdissä riitti yhteydenottoihin. On tärkeää ottaa huomioon tutkimusalojemme merkitys lehtiutisoinnissa ja siitä seuranneissa kirjeiden painotuksissa. Mediatutkijoina tai populaarikulttuurin tutkijoina olisimme mitä todennäköisimmin saaneet aineiston, joka olisi ollut toisenlainen. Saimme yhteensä 224 kirjettä 113 ihmiseltä⁹. Kirjeitä tulee edelleen.

Otimme tutkimuksemme tieteidenväliseksi lähtökohdaksi kirjeiden ja niissä kuvattujen kokemusten tarkastelun ilman ennako-oletuksia niiden totuudellisuudesta ja valitsematta yhtä tulkintatapaa ylitse muiden. Näkökulma on alun perin lähtöisin uskonnon sosiologi Peter Bergerin metodologisena agnostisismina tunnetusta menetelmästä, jonka periaatteena on jättää kokemuksen kausaalinen alkuperä tutkimuksen ulkopuolelle ja selittämättä¹⁰.

Ruumiillinen kumma

Kokemukset, joista ihmiset kirjoittivat, ovat *aistimellisia, ruumiillisia kokemuksia*¹¹. Kuitenkin kulttuurintutkimuksessa ne käsitteellistetään tavallisimmin ”uskomuksina”. Ne välittyvät etupäässä aistimuksina: äänen kuuleminen ilman verifioitavaa äänilähdettä, kosketuksen tuntemukset, näyt ja hajut sekä oudon ja voimakkaan läsnäolon tuntemukset tai vastaansanomaton voima, joka pakottaa kirjaimia paperille mahdollisesti satojen liuskojen verran kerrallaan. Myös telepatia tai prekognitio ovat aistimuksellisia, usein voimakkaita tunnekokemuksia tulevaisuudesta tai menneestä, ehkä yhteensattumasta¹². Kumman kokemuksia kuvattiin usein moniaistisina. Kirjeitä lukiessani olen joutunut kyseenalaistamaan fysiologian ja psykologian käyviä käsityksiä aisteista ja aistimuksista, joiden mukaan aistimus ymmärretään jonkin aistinelimen rekisteröimänä ärsykkeenä. Uudet neurotieteelliset ja mielenfilosofiset keskustelut, kuten esimerkiksi enaktivismi tai tutkimukset, joissa pyritään saamaan neurotiede ja fenomenologia keskusteluyhteyteen keskenään, ovat laajentaneet aistimuksen käsitteestä käytyjä keskusteluita¹³. Viime aikojen havaintoa ja mieltä koskevissa keskusteluissa myös neurotiede ja antropologia ovat aloittaneet vuoropuhelua keskenään¹⁴.

Ruumiillisuus siinä merkityksessä kuin se ilmeni kirjeaineistoissa artikuloitu tuttua, maailmassa olevaa, itsestään selvää, suorastaan arkipäiväistä, mutta kuitenkin jotakin rajoilla olevaa. Tällaista ruumiillisuutta voi jäsentää intersubjektiivisena, affektiivisena tai maailmallisena. Filosofisena kysymyksenä kumma käsittelee myös rajaa jonkin Toisen kohtaamisen merkityksessä. Taitei-

lijoilla ja taiteellisen tutkimuksen tekijöillä on tapana sanoa, että tämän ulottuvuuden tutkimiseksi tulee asettua sille alttiiksi, silleenjättää¹⁵.

Merleau-Pontyn ruumiinfilosofisen käsityksen mukaan havaintoaistimus (*perception*) on eletyn ruumiin intentionaalisuutta, tapa olla maailmassa vastavuoroisessa suhteessa aistittavan kanssa¹⁶. Kokemukset, joista ihmiset kirjoittivat, olivat kuitenkin myös *muuta*: niitä luonnehti erityinen vaikutetuksi tuleminen vieraasta – responsiivisuus. Maailma sellaisena kuin sen on oletettu itsestään selvänä toteutuvan, murtuu ja määrittyy vieraan – tai oikeastaan vieraan ja tutun välisen suhteen – kautta. Kokemuksiin sisältyi responsiivisuuden virittämistä toimintaa, vuorovaikutuksellisuutta ja kommunikaatiota kenties vielä enemmän kuin mihin Merleau-Pontyn intentionaalisuuden käsite antaa mahdollisuuden. Kumman kohtaamista saatettiin kuvata ruumiillisena käytäntönä, jossa subjekti on aistimistoiminnassa alttiina aistiärsykkeelle, ei pelkästään rekisteröiden sitä vaan vuorovaikutuksessa elämyksen ja siitä seuraavien tapahtumien kanssa. Monet kirjoittajat kertoivat kuolleiden kohtaamisesta¹⁷. Se herätti kokijassa usein voimakkaita ruumiillisia tuntemuksia kuten pelästymistä tai rauhoittumista. Kokemuksissa kuollut omainen, ystävä tai lemmikki oli elävä, liikkeessä – tosin ruumiillisesti ehkä yllättävä, outo mutta kuitenkin tuttu. Vastavuoroisuudesta kertoo se, että kokemusten todellisuudessa vainajakin toimi: toi lohtua, vihjeen tulevasta tai uhkasi ja vannoi kostoja. Tämä sai minut miettimään Merleau-Pontyn havaintokokemusta koskevan teorian rajoja ja kysymään, miten voisin tulkinneeni edetä.

Aistiminen ja responsi

Fenomenologi ja neurologi Erwin Straus kuvaa varhaisessa psykiatrian ja mielen filosofiansa aistimusta käytäntönä, *aistimistoimintana*¹⁸. Hänen kiinnostava ajatuksensa on osoittaa yhteys aistimuksen ja liikkeen välillä. Yhtäältä aistiva ihminen tuottaa tietoa, ja tiedon ehtona on olla alttiina aistimukselle maailmassa, jossa aistiva ja aistimuksen kohde ovat. Toisaalta aistimuksen – ja sille avoimuuden – myötä syntyy jotakin, jota ei ole osattu odottaa, ja tietoa, jota Straus kutsuu ”paattiseksi”¹⁹. Paattisella hän tarkoittaa vaikutetuksi tulemistä. Käsitän paattisen Merleau-Pontyn kuvaaman kaksoiskosketuksen edelleen ajatteluksi²⁰. Kulttuurintutkijana tulkitsen Strausia siten, että aistimistoiminnan virittämänä, responsina, syntyy sosiaalisia suhteita ja siteitä, herkkyyttä ilmiön odottamattomuudelle samoin kuin sen aistimellisille kvaliteeteille: äänen, rytmin, muodon ja kosketuksen vivahteille. Näin rakentuvan suhteisuuden varassa on mahdollista jatkaa siteiden ylläpitämistä ihmisten kesken myös yli kuoleman dikotomisiksi määritellyn rajan²¹.

Vieraan kohtaaminen on ydinpiirre kertomuksissa kummista kokemuksista²². Bernard Waldenfels jatkaa Strausin ajatusta aistimisen responsiivisuudesta sen intentionaalisuuden ohella²³. Paattinen on Waldenfelsille ruumiillisen kokemuksen murtumalinja²⁴. Se tarkoittaa omassa tutkimuksessani kahta hyvin tärkeää asiaa. Wal-

denfelsin mukaan paattinen on moniselitteinen siinä merkityksessä, että se on ”vaikuttuneisuutta ilman selvyttä tai representaatiota siitä, mikä vaikuttaa”, kuten Sami Santanen tulkitsee²⁵. Toiseksi kyse on radikaalisti vieraasta, eletystä kokemuksesta, jonka jäsentäminen representaationa ei tavoita kokemusta kuin osittain²⁶.

Vieraalle altistuessa ja vastatessa paattinen kokemus on ruumiillinen, samanaikaisesti vieras ja ulkopuoolella oleva että ”sisäinen”, omalta tuntuva²⁷. Tutuilla kasvoilla häivähtää vihje pelottavasta tulevaisuudesta, portaissa tulee vastaan kaksoisolento, tyhjässä makuuhuoneessa syntyy tunne siitä, että peittoa vedetään hitaasti. Kokijat kertovat siitä, miten he eivät kokemuksen jälkeen ole olleet entisellään, ja monet ovat muuttuneet itselleen vieraiksi. Kirjeissä, joita ihmiset kirjoittivat meille, kuvataan kokemuksia sanoinkuvaamattomina, uskomattomina ja käsityskyvyn ja ymmärryksen ylittävinä. Kirjoittajat olivat saattaneet mieltä kokemusta ehkä vuosikymmenet ja hakeneet sen jäsentämiseen paljon kirjallisuutta ja apua eri tahoilta. Juuri sen vuoksi he myös kirjoittivat meille. Tässä ilmenee Strausin tarkoittaman aistimisen responsiivinen piirre: olemme vaikuttuneet vieraasta tavalla, joka muuttaa kokijasubjektin sekä kokemuksen rytmin ja liikkeen pitkälle tulevaisuuteen.

Kumma ja ruumiillisen kokemuksen monirajaisuus

Strausin ja Waldenfelsin ajattelu tuo tärkeällä tavalla esille kysymyksen siitä, miten ruumiin rajat voidaan hahmottaa. Strausin ajattelussa ruumis ei ainoastaan kosketa itseään ja vastaanota kosketusta vaan altistuu ja tempautuu altistuesaan mukaan liikkeeseen ja sen mukanaan tuomaan arvaamattomuuteen. Strausin mukaan aistimisen responsiivinen luonne tekee mahdolliseksi ymmärtää kokemuksen ruumiillista liikkuvuutta ja monirajaisuutta.

Vuorovaikutuksellisuus aistimisessa mahdollistaa myös kulttuurisen, sosiaalisen ja ruumiillisen välisten suhteiden jäsentämistä. Sillä sen lisäksi, että aistiminen on strausilaisittain ruumiillista toimintaa, se on kulttuuristen odotusten läpäisemää. Aistimisen ruumiillisuuden ja ympäröivän maailman välisyyden ajatuksia on kehittänyt psykologi James J. Gibson²⁸. Hän kiinnittää huomion aistimusten tulkintojen lisäksi niihin mahdollisuuksiin, ’affordansseihin’, joita ympäristö tarjoaa havainnolle. Antropologi Tanya Luhrmann jatkaa tutkimuksessaan Gibsonin ajatusta esittämällä, että paikallisilla kulttuurisilla käsityksillä mielestä on merkitystä sille, miten ihmiset kokevat ääniaistimuksia. Luhrmann puhuu kipinästä tai sytykkeestä (*kindling*), jonka kulttuuri kulloinkin virittää aistimiseen. Vertaillenään äänenkuulemisen sisältöjä neljässä eri kulttuurissa hänen tutkijaryhmänsä on näyttänyt, että sisällöt noudattelevat käsityksiä mielestä, yksilön ja yhteisön välisestä suhteesta sekä moraalista. Kun ghanalaisten tutkittavien kuulemat äänet huolehtivat suhteista toisiin ihmisiin, yhdysvaltalaiset äänet syytivät äänenkuulijaa hänen teoistaan. Tutkimus paljasti, miten äänien aistimuksellinen sisältö vaihtelee suhteessa kulttuuriin sytykkeisiin.²⁹

Kirjeissä käsitelty kumma viittaa siihen, että arkiymmärryksen ylittävien kokemusten kautta syntyy mahdollisuuksia tutkia mielen ruumiillisuutta, sosiaalista suhteisuutta ja erityistä tapaa tarkastella maailmaa ja olla suhteessa siihen. Responsiivisuus vieraalle, vastaaminen ja vuorovaikutus aistimisessa tekevät kokemukseen murtoja, joiden tutkiminen antaa mielestäni aineksia utojen, kummien kokemusten – ja samalla ruumiillisen mielen – teoretisoimiseen. Kummaa voi ajatella responsiivisuuden tapana, jossa aistimellinen vaikuttuneisuus on erityinen ja ikään kuin täsmävalottaa ruumiillisen kokemuksen heterogeenisuutta. Kumma paljastaa ruumiillisen kokemuksen rajojen häilyvyyttä sekä affektiivisessa että sosiaalisten suhteiden kummallisen yhtäaikaisuuden merkityksessä. Tästä syntyy mielenkiintoisia aineksia kysymyksiin mielen tutkimuksessa.

Viitteet

- 1 Tutkimusten kysymykset, mittarit jne. vaihtelevat kansainvälisissä tutkimuksissa, mikä vähentää niiden keskinäistä vertailukelpoisuutta. Useissa maissa tehtyjen väestöä tai tiettyjä väestönosia kattavien kyselytutkimusten mukaan kuitenkin (esim. Dein 2012; Wooffit 1992; Goode 2000; ks. Breen 2011; Boden 2015) kokemuksia on yli puolella väestöstä.
- 2 Kirjoittajat itse kuvaavat arkiymmärryksen ylittäviä kokemuksiaan siten, että olemme tutkimuksessaamme päätyneet käyttämään niistä työkäsitettä *kumma* (ks. Freud 1919). Näin riippumatta siitä, kuinka tiede- ja taideyhteisöissä käytävissä keskusteluissa kokemuksia tulkitaan. Koska yliluonnollista varten ei ole olemassa omaa tulkinnan kehystä, kuten esteettisillä, uskonnollisilla sekä esoteerisilla ja okkulteilla kokemuksilla on, se on jäänyt ylijäämäkategoriseksi, määrittelyjen ja kiistan aiheeksi. Kumma-termi pyrkii neutraaliuuteen mutta kantaa mukanaan mielikuvaa kokemuksen poikkeuksellisuudesta, outoudesta ja hämmentävyydestä, jotka ovat tyyppillisiä kuvauksia näille kokemuksille. Nykyään edelleen kummista kokemuksista kerrotaan harvoin muille, koska kokijat tietävät, että meidän yhteiskunnassamme on tavallista epäillä kokijoiden todellisuudentajua tai mielenterveyttä. Perinteentutkija Leea Virtanen (1977 ja 1990, 4) huomauttaa, että syy kertomisen niukkuuteen ja vaikeuteen on häpeän pelon ohella se, että kokemuksista kertomista luonnehtii ei-julkinen genre: ne eivät ole sosiaalisesti jaettu perinnetilä, kuten memoraatit ja uskomustarinat.
- 3 Merleau-Ponty 1962; Waldenfels 1996 ja 2011.
- 4 James 1902; Latour 2005 ja 2013.
- 5 Matti Mäkelä on kirjoittanut kiinnostavalla tavalla teoksessaan *Tämä ei ole taidetta* (2016) historiallisesta muutoksesta, joka koskee tabujen määrittelyä.
- 6 Mieli ja toinen -kirjeaineisto; Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Leea Virtasen arkisto; Virtanen 1974, 1977, 1990 sekä James 1902. Viimeksi mainitun tulkitsema aineisto koostuu liki 2000 kirjeestä, jotka The Society for Psychical Research kokosi vuonna 1882.
- 7 Canguilhem 1978. Hallinnan teemasta Foucault on jatkanut useissa töissään. Ks. Nicholas Rose (1996) hallinnan, *governmentality* ja biovallan tutkimuksesta.
- 8 Mieli ja Toinen. Suomen Akatemia 2013–2016. Tutkimushankkeesta on lähtenyt liikkeelle kolme uutta tutkimusta sekä useita toimenpiteitä tulosten yhteiskunnallisen vaikuttavuuden, erityisesti stigman lieventämisen, edistämiseksi.
- 9 Väitteeni taustaksi olen lukenut myös yli tuhat kirjettä sisältävän aineiston, jonka folkloristiikan professori Leea Virtanen keräsi 1970-luvulla. Käytän viitteenomaisesti lisäksi The Society for Psychical Research -seuran kokoamaa saman laajuista kirjeaineistoa vuodelta 1882.
- 10 Berger 1967.
- 11 Kaikissa kolmessa kirjeaineistossa.
- 12 Blackman 2012.

- 13 Enaktivismista Colombetti 2013. Ks. myös Oulanne, Ovaska & Telakivi 2017. Fenomenologiasta esim. Parnas & Henriksen 2014.
- 14 Ks. Luhmann ym. 2014. Myös kriittisiä näkökulmia neurotieteen soveltamisen on esitetty. Puhutaan jopa ”neuroval-lanku-mouksesta”, neuroyhteiskunnan synnystä, jossa kaikki elämän- ja tiedon tuottamisen alueet voidaan asettaa ”neuron” merkin alle (ks. Andell 2017). Neurotieteellistä tietoa sovelletaan enenevästi kysymyksiin mielestä, minuudesta ja yhteiskunnasta, millä taas on merkittäviä seurauksia ymmärryk-sillemme identiteetistä, sukupuolesta, seksuaalisuudesta, ruumiillisuudesta, etiikasta ja moraalista, ihmislunnonsta ja sosiaalisesta elämästä. Laajalle levites-sään aivoja painottavat käsitteellistykset lainaavat uskottavuutta myös selityksille ja normeille. Kia Andell (2017) on puhunut osuvasti yhteiskunnan *avollis-tumisesta*.
- 15 Kehotus kumman ”silleen-jättämisestä” on tullut useilta taiteilijoilta, joiden kanssa olen keskustellut.
- 16 Merleau-Ponty 1962.
- 17 Leea Virtasen kirjeaineistoissa 1970-luvulla kertomukset kuolleiden kohtaamisesta olivat huomattavasti yleisempiä kuin 2013–2014.
- 18 Straus 1963; 1966.
- 19 Sama 1963.
- 20 Kaksoiskosketuksessa ruumis sekä koskettaa itseään että tulee samalla itse kosketetuksi, ks. Merleau-Ponty 1962.
- 21 Uuden yhteiskuntatieteellisen suru-teoreettisen keskustelun piirissä Walter (esim. 1999, ks. myös Alasuutari 2017) on kirjoittanut surusta prosessina, jossa luodaan sosiaalisia siteitä elävien ja vai-najien kesken.
- 22 Uskonnonfilosofiassa kysymystä on pohdittu useissa yhteyksissä kuten mystisismistä (Janzen 1995) sekä pyhästä ja pyhän kohtaamisesta käydyissä keskuste-luissa (esim. Eliade 2006; 2003). Proud-foot 1996; ks. myös Wittgenstein 1966.
- 23 Waldenfels pohtii intentionaalisuuden ja responsiivisuuden eroa. Hänen mukaansa Vieras Vieraana edellyttää fenomenologian ajattelemissa siten, että se *alkaa* responsista, mikä kyseen-alaistaa, vieraannuttaa ja pakottaa arvioimaan omia tapojamme kysyä ennen kuin astumme tietämisen ja ymmärtämi-sen piiriin, ks. Waldenfels 2011, 36.
- 24 Sama, esim. 26–27.
- 25 Santanen 2014, 243.
- 26 Ks. Merleau-Pontyn (1962) keskustelu haamurajasta. Kummia kokemuksia on tutkittu kulttuurintutkimuksen piirissä erityisesti representaatioina, uskomuk-sina. Sellaisia tulkitaan olevan erilaisilla Toisilla, esimoderneissa yhteiskunnissa, maaseudun välillä tai toisissa kulttuu-reissa, Honkasalo 2017, 24–38.
- 27 Tässä Waldenfels seuraa dekonstruktion välinein Freudin *Unheimlichin* ajatusta. Waldenfels (2011, 27) määrittelee paattista jonain, joka häiritsee tuttuja dikotomioita, kuten subjektin ja objek-tin, sisäisen ja ulkoisen, eletyn ja repre-sentaation välillä. Paattiseen vastaaminen ”ei ole tietoisuuden asia, vaan viittaa ruumiillisuuteen”, Santanen 2014, 243.
- 28 Gibson 1979.
- 29 Luhmann ym. 2014.

Kirjallisuus

- Alasuutari, Varpu, Kuolema, suru ja kummat kokemukset. Teoksessa *Mielen rajoilla*. Toim. Marja-Liisa Honkasalo & Kaarina Koski. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2017, 163–196.
- Andell, Kia, Neurotieto, ’minuus’ ja arkiym-märryksen rajat ylittävien kokemukset. Esitelmä Westermarck-seuran Sosiologi-päivillä 24.3.2017.
- Berger, Peter, *Sacred Canopy. A Sociological Theory of Religion*. Doubleday, Garden City 1967.
- Blackman, Lisa, *Immaterial Bodies*. Sage, London 2012.
- Breen, Rosemary, *Paranormal Survey Report*. Physic Revolution -sivusto 2011. Verkossa: psychicrevolution.com/paranormal-activity-analysis/
- Boden, Matthew Tyler, Supernatural Beliefs. Considered Adaptive and Associated with Psychological Benefits. *Personality and Individual Differences*. Vol. 86, 2015, 227–231.
- Canguilhem, Georges, *On the Normal and the Pathological* (Le normal et le pathologique 1966). Käänt. Carolyn. R. & Fawcett. D. Reidel, Dordrecht 1978.
- Colombetti, Giovanna, *The Feeling Body. Affective Science Meets the Enactive Mind*. MIT Press, Cambridge (Mass.) 2013.
- Dein, Simon, Mental Health and the Paranormal. *International Journal of Transpersonal Studies*. Vol. 31, No. 1, 2012, 61–74.
- Eliade, Mircea, Folklore as an Instrument of Knowledge (1937). Teoksessa *Mircea Eliade, A Critical Reader*. Toim. Bryan Rennie. Equinox, London 2006, 25–37.
- Eliade, Mircea, *Pyhä ja profaani* (Das Heilige und das Profane 1957). Suom. Teuvo Laitila. Loki-kirjat, Helsinki 2003.
- Freud, Sigmund, *Uncanny* (Das Unheimliche 1919). Toim. ja käänt. David McClintock. Penguin Books, London 1967.
- Gibson, James, *The Ecological Approach to Human Perception*. Houghton and Mifflin, Boston 1979.
- Goode, Erich, *Paranormal Beliefs. A Sociological Introduction*. Waveland Press, Prospect Heights 2005.
- Honkasalo, Marja-Liisa, Kumman varjo. Teoksessa *Mielen salat*. Toim. Mikki Ylikangas. Gaudeamus, Helsinki 2016, 86–98.
- Honkasalo, Marja-Liisa, Kirjoituksia elämästä. Teoksessa *Mielen rajoilla*. Toim. Marja-Liisa Honkasalo & Kaarina Koski. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2017, 11–87.
- James, William, *Varieties of Religious Experience*. Random House, New York 1902.
- Jantzen, Grace, *Power, Gender and Christian Mysticism*. Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- Latour, Bruno, *Reassembling the Social*. Oxford University Press, Oxford 2005.
- Latour, Bruno, *Inquiry into the Modes of Existence*. Harvard University Press, Cambridge 2013.
- Luhmann, Tanya, Padmavati, Ramachandran, Tharoor, Hema & Osei, Akwasi, Hearing Voices in Different Cultures. A Social Kindling Hypothesis. *Topics in Cognitive Science*. Vol. 7, No. 4, 2014, 1–18.
- Merleau-Ponty, Maurice, *The Phenomenology of Perception* (La Phénoménologie de la Perception 1945). Käänt. Colin Smith. Routledge and Kegan Paul, London 1962.
- Mäkelä, Matti, *Tämä ei ole taidetta*. Siltala, Helsinki 2016.
- Oulanne, Laura, Ovaska, Anna & Telakivi, Pii, Ruumiillinen mieli ja ruumiillistetut objektit. Haastattelussa Giovanna Colombetti. *niin & näin* 2/17, 41–43.
- Parnas, Joseph & Henriksen, Mads Gram, Disordered Self in the Schizophrenia Spectrum. A Clinical and Research Perspective. *Harvard Review of Psychiatry*. Vol. 22, No. 5, 2014, 251–265.
- Proudford, Wayne, *Religious Experience*. University of California Press, Los Angeles and Berkeley 1987.
- Rose, Nicholas, *The Politics of Life Itself. Biomedicine, Power and Subjectivity in the Twentieth Century*. Princeton University Press, Princeton 2007.
- Santanen, Sami, Kosketuksen ulottuvuuksia. Teoksessa *Kosketuksen figurit*. Toim. Mika Elo. Gaudeamus, Helsinki 2014, 195–263.
- Straus, Erwin, *The Primary World of the Senses. A Vindication of Sensory Experience* (Vom Sinn der Sinne. Ein Beitrag zur Grundlegung der Psychologie 1935). Free Press, Needleman 1963.
- Straus, Erwin, *Phenomenological Psychology*. Basic Books, New York 1966.
- Virtanen, Leea, *Kun kello pysähtyi*. WSOY, Porvoo 1974.
- Virtanen, Leea, *Telepaattiset kokemukset*. WSOY, Porvoo 1977.
- Virtanen, Leea, *That Must Have Been ESP. An Examination of Psychic Experiences* (Telepaattiset kokemukset 1977). Käänt. John Atkinson & Thomas Dubois. Indiana University Press, Bloomington 1990.
- Waldenfels, Bernard, *The Phenomenology of the Alien* (Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden 2006). Käänt. Alexander Kozin & Tanja Stähler. Northwestern University Press, Illinois 2011.
- Walter, Tony, *On Berievment. The Culture of Grief*. Open University Press, Berkshire 1999.
- Wittgenstein, Ludwig, *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Beliefs*. Toim. Cyril Barret. Basic Blackwell, Cambridge 1966.
- Wooffit, Robin, *Telling Tales of the Unexpected. The Organization of Factual Discourse*. Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead 1992.